

סיכום: מבט לעבר, להווה ולעתיד

מבט לעבר ולהווה: הסיפור של חיל האוויר

חוקר האסטרטגיה הבריטי פרופ' קולין גריי טען כי סיפורו של הכוח האווירי הוא סיפור גלובלי של הצלחה גדולה, וראה קו היסטורי ברור, ישיר ועקבי בהתפתחותו – מראשית התעופה הצבאית ועד ימינו (Gray, 2012). דבריו של גריי מתארים נכון גם את חיל האוויר הישראלי – הוא הוקם בחופזה בראשית ימי המדינה, וללא כל ספק נהפך למרכיב מרכזי בעוצמה הצבאית הכוללת של ישראל. להצלחתו של חיל האוויר תרמו כמה גורמים: הצמרת המדינית גילתה נכונות להקצות משאבים לבניין הכוח האווירי ולהסתכן בהפעלתו; הדרג הצבאי הבכיר התגייס לבניין כוחו של חיל האוויר למרות תקופות של ספקנות רבה ושל אכזבות קשות; והתרבות המבצעית האיכותית שהתפתחה בחיל האוויר אפשרה לו להתאושש מכישלונות וממשברים אך גם ללמוד ולהשתנות, להתאים עצמו לזירות פעולה חדשות ולפתח יכולות ותפיסות ייחודיות.

במבט לאחור נראה כי להתפתחותו של חיל האוויר תרמה בראש ובראשונה תמיכתה העקבית של הצמרת המדינית. תמיכה זו היא ארוכת שנים ואינה תלויה בהיבטים פוליטיים או פרסונליים. הצמרת המדינית זיהתה עוד בראשית הדרך את יכולותיו הייחודיות של הכוח האווירי, הקצתה לבניינו משאבים רבים ובאופן כללי נתנה בו אמון וגילתה כלפיו אהדה רבה, גם בתקופות שהדרג הצבאי הבכיר דווקא גילה כלפיו ספקנות גדולה. במובנים רבים הקדימה ההנהגה המדינית בהבנותיה אלו את הדרג הצבאי ולעיתים גם את חיל האוויר. תמיכתה של ההנהגה המדינית בלטה כבר בשנות ה-50, בהחלטות הראשונות על ההצטיידות במטוסים מתקדמים מתוצרת צרפת, ונמשכה בשנות ה-60, במאבק העיקש עם הממשל האמריקני על רכש מטוסי הסקייהוק ובעיקר על רכש מטוסי הפנטום (ברונפלד, 2011). העדיפות שניתנה בהקצאת המשאבים לבניין כוחו של חיל האוויר נמשכה גם בעשורים הבאים והתבטאה במאמצים לקבלת המטוסים המתקדמים מארצות הברית (ה-F-15 וה-F-16, על דגמיהם השונים, ולאחרונה ה-F-35) ובהחלטות על עסקאות הרכש. לעסקאות הרכש הצטרפו ההשקעות בתעשייה הביטחונית הישראלית; הן סייעו מאוד לבניין כוחו של חיל האוויר והפכו את ישראל למעצמה טכנולוגית בעלת יכולות ייחודיות בתחומים כגון טילי אוויר-אוויר, כטב"מים והגנה אקטיבית. בתחומים מסוימים אף ידעה ההנהגה המדינית לכפות על חיל האוויר להצטייד במערכות בניגוד לעמדתו – ובדיעבד צדקה, לפחות בחלק מן המקרים. בתחום ההגנה האקטיבית, דוגמה מובהקת לעניין הזה, היא גם פעלה כדי להשיג מן הממשל האמריקני את המימון לפרויקטים שבלעדיו לא היו יוצאים לפועל כלל. התוצאה המצטברת של מתן העדיפות לבניין כוחו של חיל האוויר היא כוח אווירי עוצמתי, יעיל וגמיש, הניצב בחזית הטכנולוגיה.

הצמרת המדינית ידעה גם להפעיל את הכוח האווירי באופן יעיל, נועז ויצירתי כדי להתמודד (בדרך כלל בהצלחה) עם סוגיות אסטרטגיות מורכבות. אופן הפעלה זה בא לידי ביטוי בעיקר במבצעים ייחודיים, חלקם עתירי סיכונים צבאיים ומדיניים, במלחמות ובין המלחמות. שימוש כזה בכוח האווירי החל בשנות ה-60 במאבק על מקורות המים, בגיחות צילום חוצות גבול ובקרבות אוויר (לאחר עשור של הימנעות מהפעלת הכוח האווירי בשל חשש מהסלמה וכנראה גם בשל רמת אמון נמוכה יותר). הפעלת הכוח במלחמת ההתשה, אחרי התלבטויות והיסוסים, שיקפה נכונות גבוהה להתמודד עם סיכוני ההסלמה (לרבות עם ברית המועצות).

הנכונות להעמיד בסכנה את הכוח המבצע ולהסתכן בהסלמה השתקפה גם בטיסה לאוגדה במבצע אנטבה, במבצעים הראשונים להעלאת יהודי אתיופיה, בתקיפת הכורים הגרעיניים בעיראק ובסוריה ובהפעלת הכוח בעשור האחרון במערכה שבין המלחמות. חלק מן הפרוטוקולים של הדיונים שנערכו לקראת מבצעים אלו חשופים כבר לעיון הציבור ומשקפים שיח רציני ועמוק בין הדרג המדיני לדרג הצבאי.

במקרים אחרים השתמשו מקבלי ההחלטות בדרג המדיני והצבאי ככוח האווירי לביצוע פעולות מוגבלות שאפשרו לצבור לגיטימציה לטובת פעולות מסלימות יותר או להקל את הלחצים מצד הציבור (שלעיתים דרש לפעול ולהגיב על פיגועים או על פעילויות אחרות של האויב). כאלו היו רבות מן הפעולות בעימותים עם חזבאללה בלבנון ובעימותים עם הפלסטינים, לרבות האינתיפאדה השנייה. הפעילות הזאת תסכלה בדרך כלל את חיל האוויר ונחשבה למנוגדת לעקרונות היסוד של הפעלתו. היה גם חשש שהיא תייצר אצל האויבים אפקט מִחֶסֶן שיפגע בדימוי ההרתעתה של הכוח האווירי. אויביה של ישראל אכן למדו להסתגל לחלק מצורות הפעולה של חיל האוויר, אבל ספק אם בשל כך אכן נפגע הדימוי ההרתעתה הבסיסי שלו.

בהתפתחות מקומו של הכוח האווירי בתפיסת המלחמה הכוללת של ישראל אפשר לזהות ארבעה פרקים עיקריים: בתפיסת ההפעלה המקורית של צה"ל, עד למלחמת יום הכיפורים, היה חיל האוויר גורם חיוני בהגנת שמי המדינה ובסיוע למאמץ המתמדי של כוחות היבשה; לאחר מלחמת יום הכיפורים אבד האמון ביכולתו של חיל האוויר לסיוע באופן הנדרש למהלך זה, והאמון החל לחזור, אם כי בלוויית ספקנות רבה, לאחר מלחמת לבנון הראשונה, בעקבות שורת מבצעים מוצלחים שנערכו לפני המלחמה ובמהלכה; בשנות ה־90 התגלתה נטייה ברורה להפעיל את הכוח האווירי במבצעים בזירה הלבנונית, על אף שהוויכוח שהחל להתפתח אז בצה"ל על היחס הנכון בין האש (האווירית) לתמרון (היבשתי) לא הוכרע; מלחמת לבנון השנייה העצימה את הוויכוח הזה והובילה לרטוריקה מאוזנת יותר בנוגע לחשיבות התמרון, אך בפועל נמשכה גם אחריה העדיפות הברורה להפעלת הכוח האווירי.

לתהליך הזה של מתן עוד ועוד עדיפות לכוח האווירי יש כמה סיבות, והן נוגעות להתפתחויות טכנולוגיות (בתחומים כגון תקיפה מנגד, חמקנות, חימוש מדויק וכתב"מים) ולשינויים במאפייני המלחמה, בזוהתם של האויבים (ירידה באיום מצד צבאות סדירים של מדינות לאום) ובדפוסי פעולתם. הוא מושפע מאוד גם מן האילוצים החברתיים שהתפתחו לאחר מלחמת יום הכיפורים ובעשורים שאחריה, ובפרט מן השינוי שחל ביחסם של חלקים נרחבים בחברה הישראלית למלחמה ולמחירה. עיקרו של השינוי הוא השאיפה לדרך מלחמה המצמצמת את האבדות לכוחות צה"ל, והוא נתפס, הן על ידי הדרג המדיני והן על ידי הדרג הצבאי הבכיר, כאילוץ המונע הפעלה מסיבית של כוחות יבשה למשימות שעלולות לגרום לנפגעים רבים או לשליטה לזמן ממושך בשטח עוין.

גריי כתב נכון כי ההקשר האסטרטגי "אינו רק נתון. הוא גם מה שאנשי האוויר מצליחים להפיק ממנו" (Gray, 2012, pp. 308–309). ואכן אי אפשר לראות בעדיפות שניתנה לכוח האווירי רק תוצאה של הקשר נסיבות מסוים או של הבנות שהתפתחו בדרג המדיני ובדרג הצבאי הבכיר. ממבט לאחור על העשורים האחרונים עולה כי חיל האוויר ידע לפתח ידע רלוונטי ויכולות שאפשרו לו לנצל את ההקשר ואת הנסיבות. זהו תהליך ארוך שנמשך מאז שנות ה־80 של המאה הקודמת, ובמרכזו רתימת טכנולוגיות מתקדמות (בתחומי החימוש המדויק, החמקנות וכלי הטיס הבלתי מאוישים; חלק מן הטכנולוגיות בתחומים אלה התפתחו ביוזמת

משרד הביטחון ובהובלתו) לפיתוח יכולות מבצעיות הרלוונטיות לבעיות האסטרטגיות של ישראל. יכולות אלו והשינויים בתפיסת ההפעלה מאפשרים להשיג הישגים גבוהים במחירים נמוכים יחסית. עם זאת, עד לסוף שנות ה-90 הראייה של חיל האוויר הייתה טקטית מאוד, נגעה למשימות הספציפיות של חיל האוויר ונעדרה מודעות מערכתית ואסטרטגית.

באיחור מסוים הובן גם בחיל האוויר כי העדיפות שמעניקה ההנהגה המדינית והצבאית לבניין הכוח האווירי ולהפעלתו מחייבת גם שינויים תפיסתיים עמוקים ושינויים בדפוסי החשיבה והתכנון בחיל האוויר עצמו. חיל האוויר פעל לאורך השנים בעיקר בסביבה הטקטית, הצטיין בה ועוצב בדמותה. לסביבה זו יש מאפיינים ייחודיים, ובדיעבד אין ספק כי השפעתם על חיל האוויר הייתה עצומה. הם השפיעו על התרבות הארגונית של חיל האוויר, על השפה והמושגים ששימשו בסיס לשיח המבצעי, על המבנה הארגוני של החיל ואפילו על אופיים של המפקדים ברמות הגבוהות והנמוכות. גם דפוסי החשיבה בחיל האוויר תאמו את הסביבה הטקטית, ובמשך שנים ארוכות הוא ראה בעצמו בעיקר 'קבלן הפיצוצים' של הצבא המופעל לפי רעיונות מערכתיים שעיצבו הפיקודים המרחביים והמטכ"ל. אין כוונתם של דברים אלה כי חיל האוויר המעיט בערך עצמו, אלא שעניינו בתפיסת הלחימה הכוללת של ישראל היה מצומצם יחסית ונגע בעיקר בהשפעותיה על משימותיו. גישה זו לא הייתה רק נחלתו של חיל האוויר עצמו, והיא תאמה את התפיסה במטה הכללי ואת תפיסתם של כוחות היבשה בנוגע לתפקידו ולמעמדו של הכוח האווירי. היחסים בין חיל האוויר למטה הכללי ולכוחות היבשה היו במידה רבה יחסים של 'קבלן' ו'לקוח', וחיל האוויר קיבל משימות וביצען בדרך כלל על הצד הטוב ביותר.

בסוף שנות ה-90 ובתחילת שנות ה-2000 החלה להתגבש בחיל האוויר ההבנה כי הוא אינו יכול עוד להיות רק 'קבלן פיצוצים', וכי הוא צריך לפתח גם יכולות של 'אדריכל', דהיינו להשתתף בעיצוב תפיסת ההפעלה הכוללת והרעיונות המערכתיים ולא רק בניהול המבצעים האוויריים. בעקבות ההבנה הזאת הלכה והתפתחה בחיל האוויר תפיסה מגובשת יחסית המעניקה לו תפקיד מרכזי במאמץ להשגת ההכרעה הצבאית. תפיסה זו הייתה בחלקה תוצאה של רעיונות שהתפתחו בחיל האוויר ובחלקה הפנמה של גישות שהתפתחו בדרג הצבאי הבכיר ובדרג המדיני. אחרי מלחמת לבנון השנייה גברה הביקורת על התפיסה הזאת, אבל היא עדיין נוכחת מאוד הן בחשיבה הביטחונית הישראלית והן בהחלטות שהתקבלו במבצעים שנערכו אחריה. אחד מן התוצרים המאוחרים של תפיסה זו הוא רעיון 'המהלומה הרב-ממדית' – אחד מן המרכיבים המרכזיים ב'תפיסת ההפעלה לניצחון' שמוביל הרמטכ"ל אביב כוכבי. שני עשורים אחר כך, נכון לבחון עד כמה אכן הצליח חיל האוויר לאמץ דפוסי חשיבה רלוונטיים, ועד כמה הם באים לידי ביטוי בדיונים על אודות תפיסת המלחמה הכוללת של ישראל.

המודל הישראלי מקנה למפקד חיל האוויר השפעה רבה וייחודית, והיא באה לידי ביטוי בשלושה אופנים: מפקד חיל האוויר מקבל החלטות בזמן אמיתי כאשר הוא אינו יכול להתייעץ עם הדרגים שמעליו או כאשר ההתייעצות מבוססת בעיקר על המלצתו, דוגמת ההחלטה על יירוט המטוס הלווי בפברואר 1973; החלטותיו והמלצותיו של מפקד חיל האוויר משפיעות על הפעלת הכוח במבצעים ובמלחמות, דוגמת ההשפעה הדרמטית שהייתה לבני פלד על תהליך קבלת ההחלטות במלחמת יום הכיפורים; ולמפקד חיל האוויר יש השפעה עצומה בתחום בניין הכוח, בעיקר בכל הקשור לרכש של כלי טיס. משמעות הדברים אינה שדעתו

והמלצותיו של מפקד חיל האוויר מתקבלות תמיד, אבל אין ספק שהשפעתו גדולה מהשפעתם של מפקדי הזרועות האחרים ושל רוב קציני המטכ"ל.

דן טולקובסקי סיפר שכאשר שאל אותו פעם בן־גוריון "למה אתה תמיד רב עם הרמטכ"ל?" הוא ענה לו "כי אתה מזמין אותי אליך כשאני רב עם הרמטכ"ל" (אלרון, 2016, עמ' 321). ואכן מאז שנכשל המאבק של חיל האוויר על עצמאותו בתחילת שנות ה־50, אין מחלוקת על כפיפותו של מפקד חיל האוויר לרמטכ"ל (על תפקידו של הרמטכ"ל ועל מעמדו המיוחד ראו פינקל, 2018, עמ' 18–24). עם זאת, למפקד חיל האוויר יש גישה ישירה לדרג המדיני, והיא נובעת בעיקר מנוכחותו בדיונים ובאישורי מבצעים וממרכזיותו של חיל האוויר. בשנות ה־60 נראה היה כי גישה ישירה זו מובילה לעיתים לעקיפת סמכותו של הרמטכ"ל, כפי שאירע למשל בתקרית שהתרחשה באפריל 1967 ובה הופעל הכוח האווירי בדיאלוג ישיר בין מפקד חיל האוויר הוד לראש הממשלה לוי אשכול, ששהה בעת התקרית בבור של חיל האוויר. אבל נראה כי עם השנים הצליחו בדרך כלל הרמטכ"לים להתייצב בעמדת השפעה שמנעה מן הדרג המדיני להפעיל ישירות את חיל האוויר. הדרג הצבאי הבכיר (רמטכ"לים ובכירי המטכ"ל מצבא היבשה) גילה לעיתים ספקנות רבה בנוגע ליכולותיו של הכוח האווירי ואף התאכזב לא פעם מביצועיו. עם זאת, גם הוא התגייס בדרך כלל לבניין כוח, ראה בו מרכיב חשוב בסל היכולות הצבאיות, ידע להשתמש בו והעניק לו בתורו את העדיפות המסורתית. הבעיה העיקרית שליוותה את הרמטכ"לים הייתה הצורך לקבל החלטות הנוגעות להפעלת הכוח האווירי בשעה שחסרו להם הידע, הניסיון והאינטואיציה הנדרשים. ביקורו של הרמטכ"ל יצחק רבין בבסיסים תל נוף וחצור ערב מבצע 'מוקד' נועד להגביר את ביטחונו לקראת המבצע. לאותה המטרה שימשה גם הטיסה של הרמטכ"ל מרדכי גור במודל מבצעי לפני מבצע אנטבה. אבל ככל שעבר הזמן הבעיה הלכה והצטמצמה, וידע בסיסי רלוונטי על הפעלת הכוח האווירי נמצא היום במטכ"ל (בין השאר עקב נוכחותם של קציני חיל האוויר במגוון תפקידים במטכ"ל) ואצל הרמטכ"לים.

יתרה מזו, כפיפותו של חיל האוויר לרמטכ"ל והיותו חלק מצה"ל נראות בדיעבד מן הסיבות העיקריות לאופן התפתחותו של חיל האוויר. מבנה זה אילץ את החיל למצוא פתרונות רלוונטיים לבעיות השעה ולהתאים עצמו להשתנות הסביבה האסטרטגית והאופרטיבית. לעניין זה הייתה חשיבות מיוחדת להפעלת הכוח במבצעים שבין המלחמות ולחיכוך האינטנסיבי עם האויב במבצעים אלו. לחיכוך שוטף זה היה תפקיד מרכזי גם בעיצוב דמותו של חיל האוויר.

בתחום בניין הכוח הדברים שונים. אומנם בוויכוח שהתנהל בתחילת שנות ה־50 הצליח המטכ"ל לשכנע את הדרג המדיני שלא לרכוש מטוסי בוכנה נוספים ולהמתין לרכש מטוסי סילון מתקדמים יותר, בניגוד לעמדתו של חיל האוויר שביקש להגדיל את סד"כ מטוסי הבוכנה (אלרון, 2016, עמ' 325–332). ואולם המקרה הזה הוא כנראה חריג מאוד. בענייני בניין הכוח נותרה בעינה השפעתם הגדולה של חיל האוויר ושל מפקד חיל האוויר על המטכ"ל ועל הרמטכ"ל. פינקל (2018) טען כי "בחינת ההיסטוריה של בניין הכוח האווירי העלתה כי לא היה רמטכ"ל שהשפיע מהותית על תחום ההצטיידות במטוסים [...] או על ארגונו הבסיסי של חיל האוויר" (עמ' 61). פינקל תלה זאת ביתרון הידע והניסיון של מטה חיל האוויר ובקושי להתמודד עם טיעוניהם, בגישה הישירה של חיל האוויר לדרג המדיני ובתפיסה כי חיל האוויר הוא 'אי של מצוינות' וכי אין טעם להפריע להתנהלותו העצמאית יחסית. עם זאת, דווקא הדרג המדיני ידע לכפות על חיל האוויר החלטות אסטרטגיות

בתחום בניין הכוח, גם כאשר מפקד חיל האוויר התנגד להן והתנגדותו זכתה לתמיכת הרמטכ"ל. ממבט לאחר עולה כי ברוב המקרים הצדק היה עם הדרג המדיני דווקא (שהסתייע לא פעם בגורמים המקצועיים במשרד הביטחון – המנהל לפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית, מפא"ת).

אין ספק כי חיל האוויר גילה לאורך השנים קוצר ראות בתחומים מסוימים. הבולט שבהם הוא כנראה תחום ההגנה האקטיבית – חיל האוויר התנגד לו במשך שנים ואפילו נלחם באופן פעיל נגד חלק מן הפרויקטים. התנגדות זו נבעה כנראה משילוב בין אי־הבנת עוצמתה של בעיית הטילים והרקטות ובין האתוס ההתקפי והחשש מפגיעה ביכולות ההתקפיות ובדוקטרינה ההתקפית. לאלו הצטרף גם העניין הארגוני של כפיפות מערכות ההגנה האווירית, אך הוא נפתר לכאורה בשנות ה־60, כאשר נקבע שגם הן תהיינה שייכות לחיל האוויר. אבל גם לאחר פתרונו הפורמלי, נדרשו עוד עשרות שנים, עד לעשורים הראשונים של שנות ה־2000, כדי שתופנם בחיל האוויר חשיבותה של ההגנה האקטיבית, מרכזיותה ומקומה בליבה המבצעית של החיל. איום הטילים, הרקטות וכלי הטיס הבלתי מאוישים הולך וגובר ויחייב להמשיך ולפתח את מערך ההגנה האווירית של ישראל.

לחיל האוויר היו גם כישלונות גדולים, והוא נקלע לאורך השנים למשברים קשים: העמוק שבהם נבע כנראה מהפגיעה בעליונות האווירית עקב הופעת סוללות הטק"א המתקדמות יותר ומן ההשפעות של פגיעה זו על מלחמת ההתשה ועל מלחמת יום הכיפורים; בשנות ה־90 התברר כי לחיל האוויר אין יכולת אמיתית למנוע את החדירה של טילים ורקטות בהיקף נרחב לשטח ישראל ואת השפעתה האסטרטגית (סימנים ראשונים לכך היו עוד בשנות ה־80); הכניסה של 'דור האויבים החדש' למרחב האורבני ואימוץ האסטרטגיה של פעולה בנוכחות האוכלוסייה האזרחית ובחסותה יצרו אף הם הגבלות קשות על הפעלת הכוח האווירי. לצד משברים אלו התמודד חיל האוויר עם תאונות קשות – אסון הנ"ד בשנת 1977 ותאונת היסעורים בשנת 1997 – ועם תקלות וכישלונות מבצעיים – יירוט המטוס הלובי בשנת 1973, תקיפת כוחות צה"ל במלחמת לבנון הראשונה, חדירת כלי טיס לשטח ישראל בליל הגלשונים בשנת 1987 ונחיתתו המפתיעה, ללא גילוי מוקדם, של טייס ה־MIG-23 שערך לישראל בשנת 1989.

ממבט לאחר נראה כי חיל האוויר הצליח בדרך כלל להתאושש מן הכישלונות ומן המשברים והפגין יכולת למידה והשתנות שאפשרו מציאת פתרון לבעיות מבצעיות, התאמה לזירות פעולה חדשות ופיתוח יכולות ותפיסות ייחודיות וחדשניות. עם זאת, בחלק מן המקרים ההתאוששות הייתה טקטית והחמיצה התפתחויות מערכתיות ואסטרטגיות. חיל האוויר (כמו צה"ל כולו) איחר מאוד להבין את המשמעות האסטרטגית של השינויים שחלו בתפיסת הלחימה של האויב בשנות ה־90, וספק אם הוא מבין את מלוא היקפם והשפעותיהם גם כיום. התפיסה הזאת מאתגרת את תפיסת הלחימה הכוללת של ישראל, מערערת את הגישה הישראלית לסוגיית הניצחון במלחמה, ולמרות מגבלותיה הברורות יש לה גם הישגים מוכחים.

אחת התופעות החוזרות במקרה הישראלי קשורה לפערי ידע בנוגע ליכולותיו של הכוח האווירי ובעיקר בנוגע למשמעות שתהיה להפעלתו. הדוגמה הבולטת לכך היא ההתמודדות עם סוללות הטק"א שהגיעו לזירה בסוף שנות ה־60, הצליחו לערער את העליונות האווירית הישראלית במלחמת ההתשה והובילו לכישלון פעולת חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים. חלק מן הבעיה נבע מפערים בידיעה ובעיקר בהבנה של כלל השחקנים: בחיל האוויר לא ניתוח נכון את האתגר המבצעי הכרוך בתקיפת הסוללות; אנשי היבשה לא הבינו

את ההשפעות של 'בעיית הטילים' על קרב היבשה; ובדרג הצבאי הבכיר לא זיהו את ההשפעות העמוקות של פער זה על תפיסת ההפעלה הכוללת של הצבא.

תופעה דומה אך לא זהה קשורה לפערי ציפיות ולהערכת יתר של ההשפעה שתהיה להפעלת הכוח האווירי. זוהי בעיה ידועה בעניינים צבאיים, אך דומה שהיא מחריפה בהקשר להערכת התוצאות של הפעלת כוח אווירי. הדימוי העוצמתי של תקיפה אווירית הוביל לא פעם למחשבה כי עצם הפעלת הכוח בעומק שטחו של האויב (ובעיקר בבירותיו) תגרום לשינוי באופן התנהגותו של האויב. עניין זה בא לידי ביטוי עוד במלחמת העצמאות, במבצעי התקיפה בעמאן, בדמשק ובקהיר, שלא השיגו את ההישגים המצופים, אך גם בתקיפות העומק במלחמת ההתשה ובמלחמת יום הכיפורים, שלא הובילו להפסקת הלחימה, בתקיפות בשטחי הרשות הפלסטינית בתקופת האינתיפאדה השנייה, שלא הפסיקו את גל הטרור, במלחמת לבנון השנייה ובשורת המבצעים בעזה.

מן הניתוח הרטורוספקטיבי המוצג בספר זה עולות גם כמה מסקנות אופרטיביות יותר. נורקין (2020) מייחס במאמרו חשיבות מיוחדת ליכולת לממש את 'המהלומה הרב־ממדית' כמהלך פתיחה מפתיע במלחמה. ואכן הניסיון הישראלי תומך בתפיסה כי מהלך פתיחה מפתיע, רב־עוצמה, מתוכנן היטב ונתמך על ידי מודיעין איכותי יכול להביא לידי ביטוי מיטבי את יכולותיו של הכוח האווירי. הדוגמה המובהקת לכך היא מבצע 'מוקד' במלחמת ששת הימים. מהלכי פתיחה מפתיעים נערכו גם נגד הסורים במבצע 'ערצב 19' במלחמת לבנון הראשונה, נגד חזבאללה במבצע 'משקל סגולי' במלחמת לבנון השנייה ונגד חמאס במבצעים 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן'. ההצלחות של מהלכי פתיחה מפתיעים גם בעשורים האחרונים מלמדות כי אפשר עדיין לבצע מהלכים כאלו למרות הקושי הגדול להסתיר מן האויב פעילויות בהיקף נרחב. עם זאת, הפתעות אלו היו יותר טקטיות־אופרטיביות, והסבירות לבצע בעת הזאת ביוזמה ישראלית מהלך פתיחה אסטרטגי, מפתיע ורחב היקף, דוגמת מבצע 'מוקד', נראית נמוכה. עניין זה רלוונטי לדיון להלן באופן ההתמודדות עם פרויקט 'דיוק הטילים' של חזבאללה.

עניין נוסף הוא התלות העמוקה והמובהקת של חיל האוויר במודיעין (ובעיקר במודיעין למטרות). תלות זו אפיינה את חיל האוויר מאז ומתמיד, אך היא התעצמה מאוד מאז שנות ה־70, עם כניסת החימוש המדויק לזירת המלחמה. מלחמת יום הכיפורים המחשה את הצורך במודיעין עדכני ומדויק על האויב ובקיצור ניכר של משך הזמן מאיתור המטרה ועד לתקיפתה. בשנים שאחרי המלחמה הועמד לשם כך המודיעין במרכז תפיסת ההפעלה של חיל האוויר, ובבנתה מערכת מודיעינית־מבצעית שלמה למימושה. מערכת זו התמקדה בתחילה בניידות של מטרות איכות, דוגמת סוללות הטק"א, אחר כך בהסתרתן וכיום באסטרטגיה השלמה של היעלמותן. תפיסת הניידות, ההסתרתן וההיעלמות של הצד השני העמיקה מאוד את התלות של חיל האוויר במודיעין משום שכדי לתקוף את האויב צריך קודם כול לחשוף אותו.

היכולת לייצר כמות גדולה של מטרות בזמן קצר היא הבסיס להפעלת הכוח האווירי, והדרישה לייצר עוד ועוד מטרות משקפת גם היא את הצורך הגדול במודיעין ללחימה. 'מפעלי מטרות' גדולים פועלים כיום כדי לספק מענה לדרישה זו ומתמודדים דרך קבע עם שאלת ה'איכות' לעומת ה'כמות'. כאשר אין יכולת ממשית להצביע על מספר מצומצם של 'מטרות איכות', נהפכת הכמות להיות בעלת ערך בשל ההנחה (שתקפותה תלויה מאוד במאפייני העימות) כי לכמות יש אפקט מצטבר על יכולתו ועל רצונו של האויב להמשיך בלחימה.

מספר המטרות מושפע כמובן גם מהסד"כ של האויב וממאפייני פריסתו. חזבאללה וחמאס פעלו להגדלה ניכרת של מספר הטילים והרקטות שלהם וביזרו את פריסת כוחותיהם, ולכן נדרש כיום לתקוף מספר רב מאוד של מטרות כדי להשפיע על המערכה.

אולם אין דירק במודיעין טקטי על מיקום היעדים והמטרות. רעיון 'המהלומה הרב-ממדית' מחייב למשל גם מודיעין על הערכת המצב של האויב, על תפיסת המציאות העומדת בבסיסה, ובעיקר – על רצונו להמשיך להילחם. מודיעין זה אינו יכול להיות רק מודיעין כללי המבוסס על היכרות מוקדמת עם האויב. הפעלת הכוח מעמתת גם את האויב עם תפיסותיו ומאלצת אותו לחשוב מחדש על יכולותיו ועל רצונו להמשיך את הלחימה. שוב ושוב מתברר כי מידע כזה קשה להשגה, ולא פעם מתגלה כי ההנחות המוקדמות על השקפתו של האויב הן שגויות. למודיעין אינטימי על עמדותיהם העדכניות של מקבלי ההחלטות בצד השני יש אפוא חשיבות עליונה במהלך הלחימה. מודיעין זה צריך לשמש להבנת מצבו של האויב ולהבנת תפיסתו בנוגע לסיום הלחימה. יש לו גם חשיבות מיוחדת כאשר מתנהל משא ומתן על תנאי הסיום, וכאשר המאמץ הצבאי צריך להתנהל במקביל למאמץ המדיני ובשילוב עימו ולתמוך בו כדי לסיים את הלחימה בתנאים עדיפים לישראל. בעשורים האחרונים חלו שני שינויים גדולים גם במבנה הכוח האווירי – כניסתם לשירות בהיקף הולך וגובר של כטב"מים למגוון משימות, והצטיידות במערכות הגנה אווירית, בעיקר נגד איום הטילים והרקטות שנהפך למרכזי. שני התחומים מתבססים בעיקר על טכנולוגיות ישראליות ייחודיות והפכו להיות מרכיב מרכזי ביכולת הכוללת של הכוח האווירי להתמודד עם אתגרי התקופה. בד בבד התגלע גם ויכוח על יעילות השימוש במשימות תקיפה בטק"ק מדויקים במקום במטוסים. שינויים אלו מעוררים שאלות כבדות משקל על דמותו העתידית של הכוח האווירי, הן בקשר לכמות של הפלטפורמות המאוישות ולמידת השימוש בהן (לעומת כטב"מים וטק"ק מדויקים) והן בקשר ליחס בין אמצעים הגנתיים לאמצעים התקפיים מבחינת כמותם ומידת השימוש בהם. דילמה נוספת קשורה להיקף ההצטיידות בפלטפורמות המתאפיינות בסיכויי גילוי נמוכים ('חמקנות'), תכונה הנהפכת לכרטיס הכניסה לסביבה רוויית איומים.

הדיון על הצורך בהקמת 'חיל הטילים' עלה כמה וכמה פעמים בעשורים האחרונים והוא מהדהד דיונים דומים שנערכו בעבר במקומות שונים בעולם ובעיקר בארצות הברית. בהקשר הישראלי, ראשיתו בטיעוניו של ישראל טל בדבר הבעייתיות שבהסתמכות על הכוח האווירי בלבד בתקיפות בעומק האויב (טל, 1996, עמ' 221), והמשכו בטיעונים של גורמים שונים הרואים בטק"ק מדויקים את התחליף למטוסים: השר לשעבר שטייניץ כתב בשנת 2005 על היתרונות של שיגור טילים "ממשאיות פשוטות שינועו ברחבי הארץ או מספינות זולות שישוטו במרחבי הים" (שטייניץ, 2005, עמ' 74); שר הביטחון לשעבר אביגדור ליברמן עסק בכך בכהונתו הקצרה יחסית בשנים 2016–2018; עוזי רובין, המומחה להגנה מפני טילים, קרא לגיוון יכולות התקיפה של ישראל (רובין, 2020); והאלוף יצחק בריק קרא לשינוי 'הקונספציה האווירית' שהשתלטה לשיטתו על החשיבה הביטחונית הישראלית ולהקמת 'חיל טילים' (בריק, 2020). בד בבד נחשפו גם כמה פרויקטים של פיתוח רקטות וטילים מתוצרת חברות ישראליות. הטיעונים של המצדדים ברעיון זה דומים – הטילים זולים, פשוטים להפעלה, קשים ליירוט ובעלי כושר שרירות גבוה בעת תקיפתם, ואילו המטוסים יקרים מאוד, מסובכים להפעלה, קלים ליירוט ועלולים להיות מנוטרלים עקב תקיפות של טילי האויב המדויקים על שדות התעופה שמהם הם פועלים.

כל הטיעונים שנויים במחלוקת עמוקה (ראו נספח). הטיעון על פגיעותם של שדות התעופה למתקפת טק"ק מדויקים מחייב דיון מעמיק גם ללא קשר לוויכוח על 'חיל הטילים'. מבחינה של הנושא עולה כי כדי לשתק את פעולתו של חיל האוויר נדרש לתקוף אותו באמצעות מספר גדול מאוד של טילים מדויקים, שעדיין אינו בנמצא אצל האויב אך אפשר שיושג תוך שנים אחדות. לכן סביר להניח כי הוויכוח בעניין זה יימשך ואפשר שגם ישפיע בעתיד על דמותו של הכוח האווירי של ישראל.

כך או כך, מקובל להניח כי כוח אווירי חזק הוא חיוני בכל משך הלחימה ובסיומה. מספרן המועט של מערכות הנשק העיקריות, מחירן הגבוה ופגיעותן הרבה מחייבים לשמור על הכוח האווירי ולהימנע משחיקתו. מן העובדה שדיווחי (המטעים) של מפקד חיל האוויר בני פלד ב־12 באוקטובר 1973 הובילו את הרמטכ"ל דוד אלעזר להשיג מהר הפסקת אש, אפשר ללמוד על החשיבות העצומה שיש לשרידותו של חיל האוויר. כיום עניין זה קשור לא רק להפלת כלי טיס על ידי אמצעי ההגנה האווירית של האויב, אלא גם לשימור הרציפות התפקודית (במהלך המלחמה) לנוכח מתקפה של טק"ק מדויקים ולנוכח שיבושים אפשריים בספקטרום האלקטרומגנטי. בעשרות השנים האחרונות נהנה חיל האוויר מעליונות אווירית כמעט מוחלטת, ויש סימנים המעידים שמצב זה עלול להשתנות במתארי לחימה עתידיים.

מבט לעתיד: חיל האוויר והמלחמה הבאה

הקשר בין העבר לעתיד בענייני ביטחון לאומי הוא מורכב, ובכל זאת, לקראת סופו של הספר, נכון להגיד כמה מילים על העתיד. המטרה אינה כמובן לצפות במדויק את העתיד, אלא לעזור למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב לחשוב על העתיד, ובעיקר על דמותה האפשרית של המלחמה הבאה ועל תפקידו של הכוח האווירי בה. בשנים האחרונות חזבאללה וחמאס, הנתמכים על ידי איראן, הם האויבים המרכזיים והבולטים שנגדם מפעילה ישראל את כוחה הצבאי. כפי שתואר בפרק 4, לדפוסי הלחימה של ארגונים אלו (ושל גורמים נוספים) יש מכנה משותף, והם נובעים מרעיונות אסטרטגיים ואופרטיביים דומים שהתגבשו 'בצד השני של הגבעה' בעשורים האחרונים. בבסיסם מונחת הכרה עמוקה בעליונותה הצבאית־טכנולוגית של ישראל (המגולמת במידה רבה בכוח האווירי שלה), אך גם הערכה כי אפשר לקזז עליונות זו באמצעות פגיעה בנקודות התורפה של ישראל — הרגישות לאבדות, הקושי להתמודד עם מלחמה ממושכת והמגבלות הנובעות מן העדיפות שניתנת להפעלת הכוח האווירי (עקב מגבלותיו הבסיסיות והצורך במודיעין מדויק) ומן הרתיעה מתמרון קרקעי. תפיסה זו הלכה והשתכללה עם השנים והדגישה את הצורך של ארגונים אלו לשפר את יכולת ספיגתם והישרדותם כדי לאפשר להם אורך נשימה וכדי לשמר את כוחם הצבאי לנוכח יכולות התקיפה של ישראל; את הצורך שלהם לבסס יכולת הרתעה אמינה, בראש ובראשונה כדי למנוע עימות רחב היקף שאינם רוצים בו; ואת רעיון ה'התשה' כמפתח לניצחון עקב הרגישות הישראלית למלחמה ממושכת ולאבדות והצורך הישראלי בהכרעה מהירה, ברורה וחד־משמעית. תפיסה זו היא שהובילה את הארגונים הללו להצטיידות המסיבית בנשק בליסטי (טילים ורקטות) ובטילים מתקדמים נגד טנקים ונגד מטוסים; לרכש ולפיתוח של מערכות הגנה אווירית מתקדמות; ולאימוץ שיטות לחימה המדגישות הסתרה, מיגון, פיזור של הכוחות הלוחמים, הקטנת החתימה שלהם והסתתרות בתוך סביבה אזרחית ובתוך מתקנים אזרחיים. היא הובילה

אף למאמצי ההצטיידות של איראן ושל סוריה (ובעבר גם של לוב ושל עיראק) בנשק כימי וגרעיני כדי לבסס יכולת הרתעה אמינה.

העימותים שהתחוללו מאז מלחמת לבנון השנייה המחישו לאויביה של ישראל כי תפיסה זו הגיעה במובנים רבים למבוי סתום. אומנם היא הצליחה להרתיע את ישראל והובילה לחוסר יכולתה של ישראל להכריע אותם צבאית באופן ברור וחד־משמעי, אך תוצאות העימותים שבהם הפעילה ישראל את כוחה הצבאי בעוצמה גבוהה (בעיקר באמצעות הכוח האווירי) היו קשות לאויביה ושיקפו את מגבלותיה של התפיסה שהם בחרו בה ושל האמצעים שעמדו לרשותם למימושה. תוצאות אלו היו חלק מן הגורמים שהובילו לחיזוק ההרתעה הישראלית ולתקופות השקט הארוכות הן בגבול לבנון (מאז מלחמת לבנון השנייה) והן בגבול עזה (בשלוש וחצי השנים שלאחר מבצע 'צוק איתן' ובמידה רבה גם אחריהן).

כפי שאירע גם בעבר, הבנות אלו עוררו מחשבה ופעולה גם בצד השני. בשנים האחרונות אפשר לזהות ניסיון של אויבי ישראל לגבש תפיסת לחימה משופרת ומעודכנת ולממשה באמצעות המרכיבים הבאים: הגדלה נוספת של כמויות הרקטות והטילים, הן כדי לשפר את יכולת השרידות שלהם והן כדי להרוות את מערכות ההגנה האווירית של ישראל; הצטיידות ברקטות ובטילים בעלי יכולת דיוק גבוהה, היכולים לפגוע בנקודות התורפה האזרחיות (חשמל, גז ותשתיות לאומיות אחרות) והצבאיות (בסיסי חיל האוויר ומפקדות צבאיות) של ישראל; הצטיידות ברחפנים ובכטב"מים אחרים, גם הם לצורך פגיעה מדויקת; הצטיידות באמצעי הגנה אווירית משופרים כדי לנטרל את השפעת חיל האוויר, שלתפקידו המרכזי בתפיסת הלחימה הישראלית הם מודעים היטב; שיפורים במערכי הגנת החופים והלחימה הימית; פיתוח יכולות בממד הסייבר; ותוכניות להפעיל כוחות קרקעיים בשטח ישראל, בין השאר באמצעות שימוש במנהרות התקפיות, כדי לשבש את יכולת הפעולה ההתקפית וההגנתית של צה"ל וכדי להגביר את הפגיעה בכושר העמידה של העורף.

מאמצי בניין כוח אלו קשורים כנראה לשינוי יסודי יותר שמתחולל אולי במחשבה הצבאית של הגורמים המזוהים עם הציר שמובילה איראן. שינוי זה גורם להם לעבור מתפיסת ניצחון המבוססת על התשת האוכלוסייה בישראל ('ניצחון באמצעות אי־הפסד') לתפיסה שונה המבקשת לפגוע מכמה זירות בו־זמנית בתשתיות לאומיות וביכולות צבאיות חיוניות של ישראל כדי להוציא את המערכת הישראלית משיווי משקל ולערערה. הזירה שבה תפיסה כזאת יכולה לבוא לידי ביטוי באופן המובהק ביותר היא הזירה הצפונית, ובה צריך צה"ל להיערך לשני מתארים עיקריים: 'מלחמת לבנון השלישית' – רק עם חזבאללה בלבנון, אך עצימה והרסנית בהרבה ממלחמת לבנון השנייה; ו'מלחמת הצפון הראשונה' – עם חזבאללה בלבנון, אך גם עם כוחות בסוריה ובעיראק ואולי גם באיראן ובזירות נוספות. התרחיש הרב־זירתי של 'מלחמת הצפון הראשונה' יכול לכלול גם עימות עם גורמי הכוח ברצועת עזה.

בשני התרחישים יפעיל צה"ל את יכולותיו ההתקפיות הקטלניות – ביבשה, באוויר ובים – ויגרום נזק נרחב ביותר לאויביו, בחזית ובעומק. גם הכוח האווירי יפעל בהיקף נרחב ויממש את רעיון 'המהלומה הרב־ממדית'. אבל במלחמה כזאת גם ישראל צפויה להתמודד עם ריבוי אתגרים: ירי מסיבי של טק"ק לעורף, שחלקם מדויקים (ומספרם יעלה ככל שיעבור הזמן) וחלקם יצליח לחדור את מערכות ההגנה האווירית; תקיפות של כטב"מים ושל רחפנים על העורף; חדירת כוחות קרקעיים לשטח ישראל בהיקף של אלפי לוחמים; ומתקפה תודעתית רחבה כדי לערער את כושר העמידה של הציבור ואת האמון שלו בהנהגה המדינית והצבאית.

המרכיב ההתקפי של צה"ל – ביבשה, באוויר ובים, בחזית ובעומק – ייתקל במערכות הגנה אווירית וימית משוכללות ובמערכי הגנה קרקעיים מורכבים, לרבות שימוש בתותח־קרקעי ובטילים מתקדמים נגד טנקים. מערכות ההגנה האווירית של ישראל אינן יכולות כאמור למנוע לחלוטין פגיעות בעורף הישראלי, ותינתן פגיעה בתשתיות לאומיות חיוניות והרס והרג במרכזי הערים. זאת ועוד, תיתכן בעתיד גם פגיעה ביכולות בסיסיות של צה"ל, כגון הרכיבים השונים של הכוח האווירי (בסיסי חיל האוויר, מערך השליטה, ההגנה האווירית), אמצעי המודיעין, מערך הלוגיסטיקה ומערך הגיוס.

המערכה בזירה הצפונית עלולה להתנהל אפוא בשני ממדים שונים: בממד האחד יתקפו אויביה של ישראל את העורף באש תלולת מסלול בהיקף שטרם נראה בעבר; ובממד השני תתקוף ישראל את כוחות האויב בשטחו באמצעות מאמץ אש ואולי גם באמצעות תמרון קרקעי. אולם אפשר שברושם שיווצר יהיה קשר רופף בלבד בין שני הממדים. נוכח הפגיעות בערי ישראל והיעדר ההכרעה הצבאית הברורה והחד־משמעית עלולות לשרור בציבור הישראלי תחושות של כישלון ושל החמצה, דוגמת התחושות ששררו בעקבות מלחמת לבנון השנייה ובמבצעים בעזה. תחושות אלו ישררו למרות ההרס האדיר שימיט צה"ל על מערכי האויב (גם אם יהיו ממוקמים בלב אוכלוסייה אזרחית) ולמרות המספר הגבוה של לוחמיו ואזרחיו שייפגעו במהלך הקרבות. בהקשר זה היה מבצע 'שומר החומות' במאי 2021 צלצול השכמה המחייב מחשבה עמוקה על דמותה של המלחמה הבאה, על המפגש בין תפיסת המלחמה של ישראל לתפיסתם של אויביה ועל פערי הציפיות בציבור הישראלי בכל הנוגע למלחמה ולמחירה.

צה"ל מנהל כבר כמה עשורים דיון במשמעותם העדכנית של המושגים 'הכרעה' ו'ניצחון' ובאופן מימושם בעת הנוכחית באמצעות תפיסת הפעלה מעודכנת. בבסיס הדיון עומדת השאלה אם ההכרעה הצבאית הברורה והחד־משמעית, שאפיינה לכאורה את מלחמות העבר, אפשרית במלחמות מן הסוג הנוכחי. אסטרטגיית צה"ל שפורסמה ב־2018 ו'תפיסת ההפעלה לניצחון' של הרמטכ"ל אביב כוכבי (ראו פרק 8) משיבים על כך, ובצדק רב, בחיוב. תפיסת ההפעלה העדכנית המתוארת בהם מבוססת על שילוב של אש מדויקת נגד אלפי מטרות מתוכננות ומזדמנות ('המהלומה הרב־ממדית') עם תמרון יבשתי, מהיר וגמיש, האמור לחדור לשטח האויב, לפגוע ביעדים בעלי ערך עבורו ולהביא לתבוסתו ('התמרון הרב־ממדי'), ועם שיפור ניכר ביכולות ההגנה של צה"ל בכל הזירות והממדים ('ההגנה הרב־ממדית').

טקסטים דומים נכתבו גם בעבר, ולמרות זאת, כפי שהוצג בספר זה, בכל העימותים האחרונים העדיפה ישראל להפעיל בעיקר את כוח האש שלה באמצעות חיל האוויר והארטילריה. הסיבה הישירה לכך היא הבחירה הישראלית באסטרטגיה של 'הרתעה' על פני אסטרטגיה של 'הכרעה'. הדגש הניתן להפעלת כוח האש (על בסיס מודיעין מדויק) הוא נכון לאסטרטגיית ההרתעה, אך ברור לגמרי כי לצה"ל נדרשת גם יכולת תמרון טובה, האמורה להיות מרכיב מרכזי במאמץ להשיג הכרעה צבאית של האויב במקרה של מלחמה. עם זאת, ספק אם יש כיום בידי הצבא יכולת מעשית כזאת הרלוונטית נגד אויבים כגון חזבאללה וחמאס ומסוגלת להתמודד עם התהליך ארוך השנים שבו גוברים האילוצים החברתיים והפוליטיים על הפעלת הכוח הצבאי. התפיסה הישראלית הנוכחית, כפי שהיא משתקפת מן ההחלטות בפועל על הפעלת הכוח הצבאי, שונה מהותית מן השאיפה שעדיין קיימת להכרעה צבאית ברורה וחד־משמעית במלחמת בזק קצרה, ולכן היא מעוררת תסכול הן בקרב מקבלי ההחלטות והן בקרב הציבור. עקב התנהגות האויב היא גם מובילה לפגיעה

ב'בלתי מעורבים' השוהים בקרבת הגורמים הלוחמים ומשמישים להם 'מגן אנושי'. ועדיין, במצב זה ספק אם יש גישה יעילה יותר להתמודדות עם 'דור האויבים החדש'. מן הניסיון שנרכש במבצעים בלבנון ובעזה עולה כי בסופו של דבר, ככל שנמשכת הלחימה יש לנזק המצטבר השפעה על רצונו של האויב להילחם, הן בזמן העימות עצמו והן בעתיד. תקופות השקט הארוכות יחסית אחרי המבצעים בלבנון ובעזה נובעות ישירות ממנו, ולכוח האווירי יש ביצירתו תפקיד מרכזי שיישמר גם בשנים הקרובות.

עם זאת — ההכרעה הצבאית באמצעות מהלך מוחץ להבסת האויב לא עברה מן העולם, וזה"ל עלול להידרש לממשה. מה מלמד אפוא המקרה הישראלי על תרומתו של הכוח האווירי להכרעה הצבאית ולניצחון במלחמה? בהיעדר יכולת לתפוס שטח, גרימת נזק לאויב (במונחים של הרג והרס) היא התפוקה העיקרית שמציע הכוח האווירי למקבלי ההחלטות בדרג הצבאי הבכיר ובדרג המדיני. המסקנה הנגזרת מניתוח יחסי הכוחות הנוכחיים היא כי הכוח האווירי של ישראל יכול לגרום נזק עצום, הן לכוח הצבאי של האויב והן לתשתית הלאומית האזרחית שלו. אבל התשובה לשאלה אם הכוח האווירי יכול להכריע מלחמות לבדו אינה יכולה להיות כללית כי היא תלויה בראש ובראשונה בהקשר שבו יתרחש העימות — במטרות הצדדים, באינטרסים שלהם ובצירוף של גורמים נוספים ושל נסיבות קונקרטיות. אחרי הצלחת הכוח האווירי במבצע של נאט"ו בקוסובו בשנת 1999 לא היה אפשר עוד להגיד שתוצאה כזאת אינה אפשרית כלל. עם זאת, הלקח האמיתי מקוסובו הוא חשיבות ההקשר הכולל של העימות ונסיבותיו הספציפיות לעניין זה, ובדיעבד ההקשר של העימות, נסיבותיו ותוצאותיו נראים ייחודיים מאוד. יכולתה של 'המהלומה הרב-ממדית' להשיג הכרעה צבאית (להבדיל מלגרום נזק עצום לאויב) ולתרום לניצחון במלחמה תלויה אפוא אף בהקשר הנסיבות של העימות העתידי. המסקנה המעשית הברורה היא שהנהגה מדינית וצבאית אחראית אינה יכולה לוותר על קיומם של כוחות יבשה מצוידיים, מאורגנים ובעלי תפיסת תמרון מתאימה לאתגרי ההווה. תפיסה זו צריכה להתאים להתמודדות עם השינויים במאפייני המלחמה, עם צורת הפעולה הנוכחית של האויבים ועם השינויים בחברה הישראלית וביחסה למלחמה ולמחירה.